

УДК 369.261

БЕЗРОБІТТЯ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО РИЗИКУ

UNEMPLOYMENT AS A FORM OF SOCIAL RISK

Горобець А.С.,

аспірант кафедри правознавства

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Стаття присвячена такому поняттю, як безробіття, в розрізі сучасних соціальних факторів і ризиків, які впливають на працівника. Безробіття є не тільки економічним явищем, а своєрідним синтезом економіки, політики, моралі суспільства. Система соціальних ризиків, як й інших ризиків, не є сталою. Вона динамічно змінюється залежно від розвитку держави й проголошених нею цінностей.

Ключові слова: безробіття, соціальні ризики, система соціальних ризиків, працівник, роботодавець.

Статья посвящена такому понятию, как безработица, в разрезе современных социальных факторов и рисков, влияющих на работника. Безработица является не только экономическим явлением, а своеобразным синтезом экономики, политики, морали общества. Система социальных рисков, как и других рисков, не является постоянной. Она динамично изменяется в зависимости от развития государства и провозглашенных им ценностей.

Ключевые слова: безработица, социальные риски, система социальных рисков, работник, работодатель.

This article is devoted to the notion that unemployment in the context of modern social factors and risks affecting worker. Unemployment is not only an economic phenomenon, but a kind of synthesis of economy, politics, morals of the society. The system of social risks, and other risks is not constant. It changes depending on the development of the state and its declared values.

Key words: unemployment, social risks, system of social risks, employee, employer.

Актуальність теми. На всіх етапах свого існування людина стикається з ризиком як можливістю будь-якої небезпеки. Іншими словами, ризик є постійним елементом життєдіяльності. Це пов'язано з тим, що функціонуванню й розвитку багатьох соціальних процесів властива невизначеність. Остання зумовлена різними факторами, зокрема багатоваріантним, імовірнісним характером суспільних явищ, їх суперечливістю і стихійністю. У міру розвитку суспільних відносин та ускладнення їх структури змінюється система ризиків: виникають нові, а колишні набувають нової якості. Тому дослідження безробіття як різновиду соціального ризику є актуальним.

Виклад основного матеріалу. Відправним моментом соціального захисту населення є категорія «соціальний ризик» – імовірність втрати суб'єктом життєво важливого фактора, наслідком чого можуть бути тимчасова або постійна втрата засобів до існування. Поява цієї групи ризиків пов'язана з переходом до буржуазної суспільно-економічної формації й виникненням капіталістичного способу виробництва, за якого робоча сила перетворюється в товар, а заробітна плата стає основним, а часто і єдиним, джерелом засобів існування для багатьох членів суспільства, виникає високий ступінь імовірності матеріальної незабезпеченості в результаті її втрати.

Незважаючи на існування різних підходів до визначення дефініції «соціальний ризик», загальним для більшості з них є розгляд останнього як можливості матеріальної незабезпеченості в результаті настання певних обставин. Відмінності ж у поглядах в основному стосуються (а) визначення кола осіб, які піддаються ризику, (б) з'ясування кола причин, що викликають матеріальну незабезпеченість, а також (в) виявлення характеру матеріальної незабезпеченості.

В.В. Юровська до визначальних положень у розумінні соціального ризику в сучасних умовах зараховує такі:

1) ризик є ймовірною можливістю певних негативних соціальних явищ, унаслідок його настання виникає стан соціальної незахищеності;

2) причини такого стану знаходяться в площині людського існування в соціумі, вони є об'єктивними, таким, що або виникають через природу людини як живої істоти, або зумовлені її соціальним становищем;

3) соціальні ризики як причини незабезпеченості мають бути формалізованими, тобто визначеними чинним законодавством як такі, що спричиняють як наслідок надання певного блага у вигляді компенсації соціальної незахищеності з боку держави чи за її участі;

4) соціальний ризик не стосується заможних осіб, для яких негативні життєві обставини викликають деяку зміну, але не кардинальне погіршення матеріального становища. Той, хто може самостійно забезпечити себе і своїх близьких, не потребує підтримки [1, с. 28, 29].

Будь-який вид соціального забезпечення – це закріплена в нормах права форма забезпечення належного життєвого рівня громадян у випадках соціальних ризиків. Така установка повністю відповідає керівному припису ст. 22 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. [2]: «Кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення та здійснення необхідних для підтримання її гідності й вільного розвитку її особи прав в економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури й ресурсів кожної держави».

Соціальні ризики є основним системоутворювальним критерієм права соціального забезпечення, визначають коло якісно однорідних суспільних відносин, що регламентуються нормами цієї галузі права. Авторський колектив підручника «Право соціального забезпечення» за редакцією О.М. Ярошенка обстоює позицію, згідно з якою щоб окреслити коло суспільних відносин, які входять до предмета права соціального забезпечення, необхідно виокремити й визначити такі ознаки, яким вони мають відповідати:

– наявність певного соціального ризику, який має об'єктивний характер (як правило, не залежить від волі громадянина), а також потреба громадянина в засобах існування й неможливість самостійно (без допомоги держави й суспільства) подолати складну життєву ситуацію;

– наявність певних обставин, що чітко визначені й закріплені в законі;

– цільовим призначенням зазначених відносин є відновлення матеріального стану особи, полегшення її існування або надання їй можливості для самореалізації [3, с. 63].

Система соціальних ризиків, як й інших ризиків, не є сталою. Вона динамічно змінюється залежно від розвитку держави та проголошених нею цінностей. Сучасний перелік соціальних ризиків окреслено міжнародним співтовариством (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута), конвенції й рекомендації Міжнародної організації праці (далі – МОП)) і закріплено в національному законодавстві. Досить повний перелік соціальних ризиків містить Конвенція МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 р. № 102 [4] (ратифікована Україною 16 березня 2016 р. [5]), за якою Україна взяла на себе зобов'язання за такими розділами Конвенції:

- розділ II «Медичне обслуговування»;
- розділ III «Допомога у зв'язку з хворобою»;
- розділ IV «Допомога по безробіттю»;
- розділ V «Допомога по старості»;
- розділ VI «Допомога у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання»;
- розділ VII «Родинна допомога»;
- розділ VIII «Допомога у зв'язку з вагітністю й пологами»;
- розділ IX «Допомога по інвалідності»;
- розділ X «Допомога у зв'язку з втратою годувальника».

Кожен із цих розділів містить указівку на пов'язані з ним ризики. Так, за ст. 7 розділу II «Медичне обслуговування» Конвенції, охоплювані ризики включають будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки. Згідно з розділом III «Допомога у зв'язку з хворобою», охоплюваний ризик включає спричинену хворобливим станом непрацездатність, яка зумовлює призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством.

«Соціальні ризики найманих працівників – це ризики, викликані нераціональним розподілом «пучка повноважень» найманого працівника між ним і роботодавцем – користувачем робочої сили, втратою контролю над власністю на робочу силу після укладення трудового контракту, неефективним використанням (недовикористанням) власності на робочу силу», – говорить Л.С. Шевченко [6, с. 64, 65].

Розділ IV «Допомога по безробіттю» Конвенції МОП «Про мінімальні норми соціального забезпечення» № 102 охоплюваним ризиком називає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна й готова працювати, отримати роботу, що їй підходить.

Безробіття є невід'ємною частиною ринкової економіки, одним із наслідків природи ринку, результа-

том дії його головного закону – попиту і пропозиції. Ще Дж.М. Кейнс стверджував, що наявність безробіття пов'язана з обмеженістю попиту на предмети споживання й засоби виробництва. Унаслідок відносного надлишку фізичного капіталу норма прибутку занадто мала, щоб стимулювати інвестиції, необхідні для забезпечення повної зайнятості. Учений пояснював недостатність попиту на товари схильністю людини до заощадження свого доходу. Отже, основна проблема полягає в недостатньому сукупному попиті населення, наслідком чого є неможливість забезпечення оптимального рівня зайнятості, що відповідає рівню розвитку економіки [7, с. 254].

Тривалий час вітчизняна наука загалом і юридична наука зокрема вивчали безробіття переважно на прикладі інших країн. Тим часом західні країни відкрито визнавали безробіття й навчилися пом'якшувати його наслідки. Це доводять численні дослідження і практика роботи соціальних інститутів, що виробили відповідні форми та методи регулювання як самозайнятості загалом, так і видів прояву безробіття серед різних категорій громадян з урахуванням умов і можливостей кожної країни й особливостей її історико-культурного розвитку. Необхідно констатувати, що використовувані ними методи істотно впливають на зниження соціального утримання громадян, підвищення відповідальності як за професію, що набувається, так і за обсяг і глибину знань фахівців, поліпшення продуктивності та якості праці.

За даними Державної служби статистики України, у I кварталі 2016 р. кількість безробітних у нашій державі становила майже 1,8 млн. осіб, а рівень безробіття (за методологією МОП) – 9,9% економічно активного населення. Найнижчий рівень безробіття спостерігався в Одеській (6,4%), Харківській і Київській (відповідно, по 7,2%) областях і місті Києві (7,1%), а найвищий – у Тернопільській, Кіровоградській, Волинській (відповідно, по 12,9%), Донецькій (14,8%) і Луганській (16,7%) областях. Значним залишається дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці: станом на 1 липня 2016 р. на 1 вільне робоче місце претендувало 10 безробітних, у тому числі серед працівників фінансової та страхової діяльності – 44 особи; державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування – 31 особа; серед працівників постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 17 осіб, працівників сільського господарства, лісового господарства й рибного господарства; інформації й телекомунікації – по 12 осіб; працівників професійної, наукової й технічної діяльності – 9 осіб [8]. Серед безробітних кожен п'ятий перебуває в стані незайнятості більше як 12 місяців. Найвищий рівень безробіття є традиційно характерним для наймолодших вікових груп: 15–24 роки – 21,8%, 25–29 років – 10,8% осіб [9].

Захист від безробіття є невід'ємною складовою державної політики і спрямований на вирішення важливих соціально-економічних завдань: з одного

боку, це збереження й максимально повне використання трудового потенціалу населення, з іншого – зниження соціальної напруженості, пов'язаної з наявністю в суспільстві груп населення, які втратили дохід і погіршили соціальний статус.

У чинному законодавстві України зустрічаємо два визначення поняття «безробіття». За ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. [10], безробіття є соціально-економічним явищем, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю й отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування.

Натомість відповідно до Методологічних положень щодо класифікації та аналізу економічної активності населення, затверджених Наказом Державної служби статистики України від 19 січня 2011 р. [11], безробіття – це явище, коли частина економічно активного населення є бездіяльною (не працює) через відсутність відповідної роботи. При цьому економічно активне населення (робоча сила) трактується як особи віком 15–70 років, які протягом певного періоду часу забезпечують пропозицію робочої сили на ринку праці, а, відповідно, економічно неактивним населенням є особи, які не мають роботи й не займаються її пошуками, тобто не можуть бути класифіковані як «зайняті» або «безробітні». Категорії економічно неактивних осіб за рівнем зв'язку з ринком праці можуть бути класифіковані так: а) особи, які бажають працювати й готові приступити до роботи, але не шукають роботу; б) особи, які не бажають працювати, тому що не мають необхідності; в) особи, які шукають роботу, але не готові приступити до неї.

В.С. Васильченко доводить існування економічної й соціальної сутності безробіття. Перша полягає в тому, що за рахунок вимушеної незайнятості частини економічно-активних громадян суспільство позбавляється певної величини суспільного продукту, витрачаючи при цьому кошти на забезпечення безробітних і членів їхніх сімей, котрі перебувають на їх утриманні, а друга – в тому, що вимушено непрацюючі особи, які живуть не на зароблені кошти, а на допомогу, маргіналізуються, не знаходячи самовираження в праці, якщо безробіття є тривалим, втрачають професіоналізм, виробничі навички, зневіряються й можуть деградувати як особистості [12, с. 87].

Безробіття є не тільки економічним явищем, як може видатися на перший погляд, а своєрідним синтезом економіки, політики, моралі суспільства. Не варто його також розглядати і як явище, викликане лише особливостями поведінки осіб, які є суб'єктами на ринку праці. Безробіття, без сумніву, – негативне соціальне явище, що завдає шкоду суспільству, державі та окремій особі, якому необхідно протидіяти, застосовуючи як соціальні, економічні, організаційні, так і правові механізми. Невипадково показники економічної активності населення використовують для аналізу соціально-економічної ситуації в країні; здійснення розрахунків макро-економічних показників; моніторингу ефективності

реалізації державної політики на ринку праці; розробки й оцінювання виконання державних програм зайнятості і програм соціально-економічного розвитку тощо.

Безробіття як соціальний ризик характеризується загрозою відсутності заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, а також економічними, організаційними й психологічними труднощами під час наступного пошуку безробітним підходящої роботи. Заробітну плату потрібно розглядати як одне з найбільш важливих соціально-економічних явищ, оскільки вона є основним джерелом доходів громадян України – найманих працівників – і тому може розглядатися як один із головних компонентів, що визначають рівень життя населення країни. Однією з основних функцій оплати праці поряд зі стимулювальною, регулятивною та соціальною є відтворювальна. Вона полягає в забезпеченні працівників і членів їхніх сімей необхідними життєвими благами для відновлення витраченої в процесі виробництва робочої сили та для відтворення поколінь. Реалізація цієї функції забезпечується встановленням державою гарантованого мінімуму заробітної плати і прожиткового мінімуму. За ст. 46 Закону України «Про зайнятість населення», підходящою для безробітного вважається робота, що відповідає освіті, професії (спеціальності), кваліфікації особи з урахуванням доступності транспортного обслуговування, встановленої рішенням місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної ради. Заробітна плата повинна бути не нижчою за розмір

заробітної плати такої особи за останнім місцем роботи з урахуванням середнього рівня заробітної плати, що склався в регіоні за минулий місяць, де особа зареєстрована як безробітний. Однак на практиці робота, яка вважається підходящою відповідно до законодавчих вимог, може не задовольняти працівника. Причини цього можуть бути різноманітні. Наприклад, матір-одиначка, незважаючи на норму транспортної доступності, бажає отримати роботу виключно поряд із місцем свого проживання або місцем навчання дитини, воліючи здійснювати нагляд і догляд за останньою, а тому відмовляється від інших запропонованих їй варіантів. При цьому вона відчуває певний психологічний тиск, адже в разі дворазової відмови від пропонування підходящої роботи реєстрація безробітного в територіальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення і трудової міграції, припиняється.

Висновки. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що безробіття як соціальний ризик характеризується загрозою відсутності заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, а також економічними, організаційними й психологічними труднощами під час наступного пошуку безробітним підходящої роботи. Безробіття є не тільки економічним явищем, як може видатися на перший погляд, а своєрідним синтезом економіки, політики, моралі суспільства. Система соціальних ризиків, як й інших ризиків, не є сталою. Вона динамічно змінюється залежно від розвитку держави та проголошених нею цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юровська В.В. Правове регулювання відносин в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В.В. Юровська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 218 с.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Вісн. Конституц. Суду України. – 2006. – № 3.
3. Право соціального забезпечення : [підруч.] / за ред. О.М. Ярошенка. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 458 с.
4. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1952 № 102 // Конвенції та рекомендації, ухвалені МОП : у 2 т. – Женева : Міжнар. бюро праці, 1999. – Т. I : 1919–1964. – 1999. – С. 554–579.
5. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Закон України від 16.03.2016 № 1024-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 16. – Ст. 161.
6. Шевченко Л.С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці : [моногр.] / Л.С. Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 280 с.
7. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег : [моногр.] / Дж.М. Кейнс. – Петрозаводск : Петроком, 1993. – 307 с.
8. Щодо ситуації на ринку праці та діяльності державної служби зайнятості у I півріччі 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=401365>.
9. Про схвалення Стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р // Офіц. вісн. України. – 2016. – № 23. – Ст. 923.
10. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 24. – Ст. 243.
11. Про затвердження Методологічних положень щодо класифікації та аналізу економічної активності населення : Наказ Держслужби статистики України від 19.01.2011 № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN61830.html.
12. Васильченко В.С. Державне регулювання зайнятості : [навч. посіб.] / В.С. Васильченко. – К. : КНЕУ, 2003. – 252 с.